

Vonások Niklai Ádám arcképéhez

Bakó Endre

irodalomtörténész, Debrecen

„Emléktáblát avattak Debrecenben Niklai Ádám (Zech Kolbert) tiszteletére egykori lakóhelyén, a Holló János utcában. Az avatón Puskás István, Debrecen kulturájáért felelős alpolgármestere mondott köszöntőt, Csikos Sándor színművész két Niklai-verset szavalt, majd Bakó Endre irodalomtörténész mutatta be a debreceni költő életútját. Az emlékezők sorát Niklai Ádám fia, Zech Gábor zárta.” (Hajdú-bihari Napló, 2021. szeptember 2.)

„Az, hogy verseket írok, és azokat folyóiratban és kötetben publikálom, számomra nem egyéb, mint egyfajta magatartás; ebben aztán meghatározó szerepe van az ihletnek nevezett-szépített idegfeszültségnek csakúgy, mint világnézetemnek, másokkal közös vagy éppen egyéni problémáimnak, szépség-, és igazság-igényemnek, gondjaimnak, örömeimnek stb. (...) Rendhagyó módon kezdtem azt, amit csak némi nagyítással, jobb híján nevezhetek pályafutásnak, 1958-ban, harmincnégy éves koromban súlyos műtéten estem át: majdnem két évet töltöttem egy hegyvidéki szanatóriumban (...). Sorsom kisgyermekkoromtól úgy alakult, hogy sok hányattatásban, vándorlásban volt részem. Azok közé a nem irigylésre méltó kevesek közé tartozom, akiknek nem adatott meg, hogy képzetük, fogalmuk legyen a valódi szülőföldről, szülőházzal” – írta magáról 1967-ben.

Valóban sorsdöntő momentuma életének, hogy fiatalon egy alattomos betegség döntötte le lábáról, 670 napot töltött Mátraházán, tüdőszanatóriumban félméteres sebbel a hátán, oldalán. A költői hajlam nyilván már korábban ott szunnyadt génjeiben – bár fiatalon novellákat írt –, talentumát végül a betegség hozta felszínre. Betegsége olykor belopakodik világába, de szerencsére maga is tudta: „Nem lehet így élni, Jób módra: tenyéryi / sebeid emléket / tapogatni egyre” (Nem lehet így...). Első kötete, a *Hullámtörő* már érett költőt reprezentál, mintha készen bújt volna elő Euterpé, a lírai költészet múzsájának köntöse alól. Volt azért olyan vélemény is, hogy „Verset ír, de a hangszerelése nem sajátja” (Nagy János). Ez annyiban igaz, hogy nem ütött meg új hangot, nem nyitott új fejezetet a magyar lírában, mint a költőzsenik, vagyis példaképek nyomán indult és haladt. Főleg a Nyugat első nemzedékének befolyását sejtjük a lélek és forma, a világkép és stílus tökéletes harmonizálásának okán, bár ő csak Tóth Árpádot

említi, verset viszont József Attila és Radnóti Miklós emlékének szentelt. Eredetisége tematikájában, egyes versek előadásmódjában jutott kifejezésre.

Birtokában volt a poétikának, klasszikus, biblikus, görögös-latinos műveltséggel rendelkezett, jártas a képzőművészet és a zene világában egyaránt: kitűnően zongorázott, sőt írt egy prelúdiumot Bach modorában. Alanyi költő, ahogy magát tréfás-komolysággal nevezte, de nem apró-cseprő élményekről szólnak versei, hanem a kor, a valóság kihívásait detektálják, a versszubjektum is az objektivitás terében nyeri el identitását. „A líra lényegét nem lehet megtanulni – vallotta, s egy versben is megfogalmazta –, az pszichológiai adottság és az alkotás perceiben pszichés állapot is. De a költői mesterséget lehet, sőt el kell sajátítani. A költő műveltsége összefügg mesterségbeli tudásával. Meggyőződésem, hogy a XX. században csak tapasztalati élményekből, átlagos érzésekből nem lehet korszerű költészetet teremteni.”

Amint arra Görömbei András rámutatott az *Írott kő* c. kötethez írt utószóban, versei tele vannak allúziókkal, utalásokkal, a nagy elődökkel, az európai kultúra kiemelkedő személyiségeivel keres szellemi találkozást és azonosulást. Műveltsége nem tudálékos fitogtatás, hanem művet gazdagító motiváció. Tudatos, más szóval gondolati költő volt, de nem teoretikus, tehát versvilágát lírai eszközök, költői képek, metaforák, hasonlatok és víziók uralják, nem a száraz fogalmiság, verseiben az élet nedvei keringenek. Versformáinak változatosságát Szuromi Lajos külön tanulmányban bizonyította. Kezdetben hitt a költészet valóságformáló erejében, később kissé szkeptikussá vált: „Manapság sok mindent, amit csak a líra tudott kifejezni, átvett a film, a képzőművészet, a regényben és drámában a belső monológ, ugyanakkor elmosódtak a korábban sajátos tárgyak és kifejezési formák az egyes műfajok között. Tehát egyszerre két folyamat, az integráció és az elkülönülés tanúi lehetünk. Ezek a folyamatok értékváltozásokhoz vezetnek. Tudomásul kell vennünk, hogy a költészet nem szól tömegekhez, nagyon messze vagyunk attól, hogy vers mindennapi emberi szükséglet legyen. Mégsem tartom reménytelennek a költészet helyzetét és jövőjét, s nem fogadok el kétes divatokat, verspótló manipulációkat.”

A szocialista realizmus uralkodása idején, amikor a kopár proletár-Parnasszust kellett ostromolni (*Mérleg hava*) valóságos oázisként hatott a sivatagban ez a mives, intellektuális költészet, amelynek vitalitása, patetikus életszeretete nem kis mértékben a halálközelség döbbenetéből nyeri erőforrását, jóllehet a magány, a szorongás morzejelei is kihallatszanak belőle. Emellett szervesen épül költészetébe a szerelmi líra, amelynek múzsája második felesége. Alapvonása továbbá e lírának a személyiség teljes azonosulása a költőszereppel, nem viselt maszkot, legtöbbször versére vetkezett, a lélek hús-vér anatómiáját, bonctani ábráját felmutatva meditált, vívódott (*Önarckép*).

Ebből táplálkozik ironikus hajlama is, amelynek gyakori stílusformája a csattanóra épült vers. Jogot formált az őszinte véleményalkotásra, ezért szenved-

déllyel kérte számon egy kultúra- és etikaközpontú értékrend bázisán a humánnum alapvető normáit. Mert noha bárói ranggal bíró elzász-lotaringiai hugenotta ősoktól származott, közösségi ember volt, akit a fényes szelek is felkaptak, hogy aztán elejtsék. 1945-ben hazament Szántódra, és egyik szervezője, vezetője lett a MADISZ-nak. Agitált, szervezett, gyűléseket tartott, vezetője lett az ottani fiataloknak. Ám a diktatúra megvonta tőle a bizalmat. „Mit jelentett hát az ifjú Zech Kolbertnek a bárói cím: semmit, éppenséggel semmit, vagy még inkább valami rosszat – teszi fel a kérdést gyermekkori barátja, Vitányi Iván –. Apja tisztviselő volt, nagy műveltségű ember (én már nem ismertem, de könyvtárából láttam), a humanizmus és a polgári haladás híve, aki azonban korán elhunyt. Annyi összeköttetés maradt, hogy özvegye trafikot kaphatott a világtól távol, Abaújszántón. Nem volt könnyű kenyér, éppen annyira jutott, hogy kis másfél-szobás lakást fenntartsanak, a fia elvégezte a középiskolát” Ugyancsak Vitányi tudni véli, hogy az apát már nem illette meg a bárói cím, bár kérvényezte Horthytól. „Úgy tudom, nem kapták meg, de rajta maradt Ádámon, hogy báró. Amikor mi báró úrnak hívtuk, ő nagyon fel volt háborodva, mert hogy ő demokrata, forradalmár.”

Vágyott az elismerésre, a jó szóra, a maga módján öntudatos is volt, megaluvásra képtelen. Költői, emberi helyállását büszkén manifestálta: „Nem voltam hős, vasvérbe öltözött, / de gyáva sem, ki tétlen tátogat. / Nem voltam üldöző sem üldözött, s nem mást feláldozó, sem áldozat” (*Monológ*).

Mindig tiltakozott az ellen, ha debreceni költőnek titulálták, hangoztatva, hogy ő Debrecenben élő, de nem debreceni költő, mivel irodalmi műhely csak metaforikusan létezik, a művészi teremtés individuális, egyéni cselekvés. Nincs is debreceni motívum költészetében, Csokonai nem annak számít. Ne hallgassuk el, Debrecen nehezen fogadta be, amint azt *Hagyományos szonett* c. versében ő maga is dokumentálta. Vagy másutt: „Mostoha volt hozzám ez a gazdag város, ameddig voltam. / Ölnyi darab föld áráért az ölébe ölelt itt holtan (*Debreceni költő sírfelirata*). A kezdeti mellőzöttségben egy kissé ő is ludas volt: első éveinek rendezetlen életmódja nem keltett bizalmat. De huszonöt éves költői pályájából húsz év Debrecenre jutott, vagyis akarva-akaratlan a város szellemi életét színezte, gyarapította. Szerkesztői álláshoz nem jutott, de életének utolsó éveiben ő gondozta a helyi lap versrovátát, lelkiismeretesen és meglepő energiaráfordítással.

Nem volt szószátyár költő, életében három verseskönyve jelent meg, azok is mind hosszú várakozás után láttak napvilágot. Posztumusztól kötetének (*Előjellek*, 1985) is csupán egyharmada volt új vers. „Jómagam kevés verset írok, különösen az utóbbi időben. Az a véleményem, a költő csak akkor írjon verset, ha mást nem tehet. Ha más természetű a közlendője, írjon cikket, tanulmányt, akármit. Ma iszonyatosan sok irodalmi szöveg lát napvilágot, de nagyon kevés benne – Illyés Gyulával szólva – a mondandó. Nem zárkozom el a formai újítá-

soktól, de azt tartom, ha egy költő bebizonyítja, hogy tud írni – mondjuk egy szonettet – akkor hitelesebb lesz tőle a szabadvers” – vallotta.

Abban az időben a Budapest–vidék reláció súlyosabb egzisztenciális tényező volt, mint manapság, az érvényesülés választóvize, miközben egyes rendszerhű költőcskék (említhetnék neveket) húsz vagy annál több kötetrel kérkedtek.

Lengyel Balázs szerint 10–15 időtálló költemény elég a halhatatlansághoz. Niklainak van ennyi eminens darabja, csak néhányat említek: Piéta, Alkohol, Éjfél, Hullámtörő, Itt nem voltak pillangók, Töprengő, Hajnalváró, Rembrandt anno 1642, Redivivus, Előjelek stb. Ezek, ha véletlenül Babits, Tóth Árpád vagy Weöres Sándor művei közé keverednének, esztétikai megformáltságuk révén nem hatnának idegennek. Az említett versek többnyire szonettek, Niklai mestere volt ennek a műformának, bennük érzés-gondolatai a verbális kifejezhetőség határán állnak. Jártas volt a klasszikus formákban, máskor a tagoló magyaros és az időmértékes versformát kombinálta.

Írt egy kétfelvonásos drámát is *Horatio* címen. Életművének maradandóságát bizonyíthatnánk tekintélyek, mértékadó szerkesztők, kritikusok, költőtársak véleményével. Juhász Ferenc, a korszak legnagyobb lírikusa is kitűnő költőnek nevezte. „Igazi valóság-tartalma van Niklai Ádám verseinek, a valóság virágozik ezekben a versekben. Ez a valósággal, napjainkkal örökös érintkezés, költő-ujjainak a valóság rángó és érzékeny bőrén tartása adja Niklai költészetének hitelét” – írta róla. Mégis sok méltánytalanság érte: többek között egyetlen költeménye sem jelent meg a *Szép versek* című antológiákban. Emlékét Várhelyi Heléna irodalomtörténész muzeológus tartotta ébren. Halála utáni elégtételül kapta összegyűjtött verseinek kötetét, Aczél Géza szerkesztésében (*Niklai Ádám redivivus*, 2004).

Jó lenne, ha ez a mai irodalmi ünnep kezdetét jelentené a tudatosabb hagyományápolásnak. Mert nemcsak Niklai Ádám emlékét kellene élesztenünk, hanem többek között Pákozdy Ferencét, Stetka Évát, Várkonyi Anikóét, Gábor Zoltánét és másokét. A műalkotás önmagában fizikai tárgy, művészi tény, s mint ilyen, feltámadásra váró lehetőség, élővé a befogadó tudatában válik. Aki a Niklai-költészet befogadására vállalkozik, művészi élményben részesül, s ezáltal magát gazdagítja.

(E szöveg az emléktábla avatáson elhangzott rövidített változata.)